

DE ‘ECHTE’ HISTORISCHE ROMAN EN HET ‘ECHTE’ SCOTTIAANSE DICHTVERHAAL IN ‘DE MODERNE TIJD’

4

THE ‘GENUINE’ HISTORICAL NOVEL AND THE ‘GENUINE’ SCOTTIAN EPIC POEM IN ‘MODERN TIMES’

For over a century, it has been taken for granted that David Jacob van Lennep’s *Discourse on the significance of Holland’s soil and antiquities for sentiment and imagination* (1827) inaugurated the historical novel as a specific literary genre in the Netherlands. The historical epic is supposed to have benefited similarly. In this article I inquire whether the conventional separation between historical novels and epics before and after 1827 does in fact rest on objective and tangible characteristics of these works. If we were to examine the entire corpus of historicising literature between 1780 and 1940, would we or would we not encounter a continuous developmental line? A preliminary investigation of some specific cases suggests that, as a genre, the historical epic has vanished completely, whereas the historical novel remained as vital as before up to World War II. Its objective, however, was no longer the re-enactment of the past but the dissolution of the separation between past and present.

Mythe of waarheid? In literaire handboeken wordt keer op keer de lezing van David Jacob van Lennep uit 1827 gememoreerd. Hij riep toen Nederlandse schrijvers op zich te wagen aan het schrijven van romans gewijd aan de rijke geschiedenis van Nederland. Daarmee zou dan de historische roman als nieuw genre zijn ontstaan.¹ Hij gaf een aantal voorbeelden van onderwerpen waarover

1 David Jacob van Lennep, *Verhandeling en Hollandsche duinzang*. Ingeleid en toegelicht door G. Stuiveling. Reeks Klassieken uit de Nederlandse letterkunde (Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink, 1966). De complete titel van de lezing was: *Verhandeling over het belangrijke van Hollands grond en oudheden voor gevoel en verbeelding*. David Jacob las haar in 1826 en 1827 een aantal keren voor, waarna ze verscheen in het *Magazijn voor Wetenschappen, Kunsten en Letteren* 7 (1827), 113-142.

geschreven zou kunnen worden en weldra verschenen de romans die tellen als de eerste in het genre: *De schildknaap* (1829) van zijn nichtje Margaretha de Neufville, *Hermingard van de Eikenterpen* (1832) van zijn student Aernout Drost en *De pleegzoon* (1833) van zijn zoon Jacob. Minder nadrukkelijk dan de roman krijgt ook het historisch dichtverhaal in de handboeken een status als nieuw genre. Walter Scott zou de Messias van deze vernieuwingen zijn en David Jacob zijn profeet. Nu het tijdschrift *De Negentiende Eeuw* zijn grenzen in de tijd naar voren en naar achteren verlegt heeft, is het interessant om ook eens naar de aanloop en de eventuele afloop van de historische roman en het historisch dichtverhaal te kijken. Krijg je een ander beeld van de literaire historiezucht als het tijdperk van bestudering uitgebreid wordt?² Natuurlijk is het verwerken van het verleden in de literatuur verre van voorbehouden aan de eerste decennia van de negentiende eeuw. Shakespeare en Vondel deden het al, en ook het middeleeuwse *Karel ende Elegast* is een historisch dichtverhaal. Die constatering botst niet met het opmerken van een explosieve toename rond de jaren van Walter Scott. Je zou het kunnen vergelijken met ontwikkelingen van de *longue durée* en de *courte durée* volgens Fernand Braudels theorie: historiserende literatuur is er altijd geweest en ontwikkelt zich langzaam in genres, maar er zijn pieken, met een wel heel steile in de vroege negentiende eeuw. Maar kan er een doorgaande lijn, met die pieken, getrokken worden van 1780 tot 1940, de periode die de opvolger van het tijdschrift nu onder de titel *De Moderne Tijd* zal gaan bestrijken?

HET GEIJKTE VERHAAL

Wanneer we kijken naar de gebruikelijke literatuurgeschiedenissen, ook de meest recente, is het snelle beeld dat ik hierboven schets gelijkloidend sinds vroege overzichten van de negentiende eeuw. Dat is nog niet het geval in het oudste overzicht waarin de negentiende-eeuwse literatuur in een kader gezet wordt, de *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* van W. Jonckbloet, waarvan de eerste druk tussen 1868-1872 verscheen. David Jacob van Lenneps lezing speelt daarin nauwelijks een rol. Walter Scott wordt wel genoemd als het model dat nagevolgd werd, maar de historische roman krijgt niet het stempel van 'nieuw genre', David Jacob is geen profeet. Ook worden er nog geen voorlopers genoemd, zoals Adriaan Loosjes.³

2 Ik gebruik de term 'historiezucht' voor de explosie aan historische belangstelling die men in heel Europa rond ongeveer 1800 tot ongeveer 1840 kan constateren in alle takken van de kunst en wetenschap, tot in de geschiedschrijving zelf. Zie: Marita Mathijsen, *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen: Vantilt, 2013).

3 W.J.A. Jonckbloet, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. 6 delen, 3e druk (Groningen: J.B. Wolters, 1881-1886). De eerste druk is minder uitgebreid en bevat slechts drie delen.

Andere geschiedschrijvers hebben het sindsdien klassiek geworden beeld bepaald. Jan ten Brink (1888) bijvoorbeeld, die als eerste een geschiedenis van alleen de negentiende-eeuwse letterkunde schreef, roept wel de historische roman tot een nieuw genre uit en kent David Jacobs *Verhandeling* een beslissende invloed toe op de geschiedenis van de Nederlandse literatuur.⁴ Vanaf Ten Brink lijken de handboeken elkaar te gaan herhalen. Gerrit Kalff (1912) kan geen schrijver noemen die in het historische werkt zonder naar die *Verhandeling* te verwijzen. De Neufville is bij hem 'het eerste voorbeeld te onzent van den modernen historischen roman, gelijk hij door Walter Scott was geschapen'. Loosjes' romans, met name *Het leven van Maurits Lijnslager*, noemt hij 'vaderlandse romans' die niet met Scott te maken hebben. Wat het onderscheid dan is tussen de moderne historische roman en de vaderlandse werkt hij niet uit.⁵

De Vooy (1948) bestempelt *Maurits Lijnslager* tot voorloper van de historische roman. De historische ballade en romance kenschetst hij als erfstukken uit de achttiende eeuw. Aan historisch toneel wijdt hij geen aparte aandacht. De vroege waardering voor vertalingen van Scotts historische romans leidt volgens hem tot navolging door De Neufville, Jacob van Lennep, J.F. Oltmans en Geertruida (Bosboom-) Toussaint. Daarmee ontstaat de 'echte' historische roman. Dat is dan vooral te danken aan vader Van Lenneps *Verhandeling*. H.J. Schimmel komt later nog bij de ploeg. Scott bracht ook een nieuw soort historische dichtverhalen op gang. Hoe het Scottiaanse merk herkend kan worden, legt hij slechts gebrekkig en tussen neus en lippen uit. In elk geval moet het verleden herbeleefd worden op grond van zorgvuldige documentatie. Contrast noemt hij nog als een belangrijk kenmerk van het Scottianisme.⁶ Dat eindigt volgens De Vooy in de jaren zestig, als Busken Huet de historische roman een afgedaan genre noemt en een schrijver als A.C. Wallis optreedt die afwijkt van de traditionele historische roman door de nadruk te leggen op de psychologie. Van Lennep en Toussaint zijn in die jaren dan ook bezig met experimenten op romangebied, omdat zij beseffen dat het historische niet meer in de smaak valt.⁷

De Vooy baseert zich zeer herkenbaar op Te Winkel (1918), die het meeste werk maakt van D.J. van Lenneps *Verhandeling* als startpunt van Scotts invloed op de historische roman én op het historisch dichtverhaal. Loosjes is een voorloper. Te Winkel noemt als kenmerk van de Scottiaanse roman wetenschappelijke zorgvuldigheid, gepaard aan een 'wild-romantische verbeelding'. Scott zorgde in zijn vi-

4 Jan ten Brink, *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIXe eeuw in biographieën en bibliographieën 1830-1880* (Amsterdam: Tj. van Holkema, 1888), deel 1, 170.

5 G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde* (Groningen: J.B. Wolters, 1910-1912), deel 6 en 7, passim.

6 Contrastwerking kan mijns inziens moeilijk specifiek aan Scott toegeschreven worden. Het is eigen aan de Romantiek, in al haar kunstuitingen.

7 C.G.N. de Vooy, *De letterkunde van de negentiende eeuw tot ongeveer 1885 in Noord-Nederland* (Antwerpen: De Standaard, 1948), passim.

sie ook voor de opwaardering van de roman, die eerder gezien werd als een minderwaardig genre. In de dichtkunst herkent Te Winkel Scotts invloed in de afwisselende ritmen en in de kleurrijke taal.⁸

Knuvelder (1973) schreef het eerste handboek waarin de *couleur locale* wat uitgebreider aan de orde komt als een kenmerk van de Scottiaanse historieroman.⁹ Die doet onderzoek naar 'het (historisch) leven als leven, in zijn éigen vitaliteit, oorspronkelijkheid, in concrete gestalte, in éigen zeden en gewoonten, met éigen geestelijke strevingen, in éigen nationale, regionale, sociale kleur.' Ook hij maakt onderscheid tussen de nieuwe historische roman en zijn voorlopers, en legt het onderscheid bij die toepassing van *couleur locale*.¹⁰ Daarvoor kon hij gebruik maken van twee studies waar de anderen nog geen weet van konden hebben. In 1958 verscheen namelijk W. Drops klassiek geworden proefschrift over de historische roman.¹¹ Drop concentreert zich op de Scott-roman met een exact gesitueerd verleden, waarin gebruik gemaakt wordt van resultaten van de wetenschappelijke geschiedschrijving, wat dan blijkt uit de toepassing van *couleur locale*. Die wordt nog nader uitgewerkt in een studie van J. Kamerbeek, specifiek over de internationale notie van het begrip historische roman, gedemonstreerd aan citaten van bijvoorbeeld Victor Hugo en Augustin Thierry. Wanneer 'kostuum' in een brede zin – de betekenis daarvan is zoiets als historische aan- en inkleding – en 'de geest van een tijdperk' bij elkaar komen, dan is er sprake van *couleur locale* en dan is er sprake van een 'echte' historische roman.¹²

De meest recente literatuurgeschiedenis van de negentiende eeuw (Willem van den Berg en Piet Couttenier, 2009) geeft opnieuw het verhaal van David Jacobs *Verhandeling* en de invloed van Walter Scott. Bij de scherpe scheiding tussen oude en nieuwe historische roman plaatsen de auteurs een kanttekening. Er zou een verschil gemaakt kunnen worden tussen een rekkelijke invulling van dat begrip en een enge, waarbij de laatste uitgaat van het model-Scott.¹³ Afhankelijk van die

8 Jan te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde* (Haarlem: Erven F. Bohn, 1918), deel 4, 1e en 2e stuk, passim.

9 In het *Algemeen letterkundig lexicon* van Van Bork e.a. (2012-...) wordt *couleur locale* omschreven als: 'Een schildering van omgeving, dialect, zeden, gewoonten, kleding en historische setting in een literair werk. Het gaat er daarbij niet om een zo realistisch mogelijke beschrijving te geven, maar veeleer om het oproepen van sfeer en achtergronden van het vertelde en het voor de lezer aannemelijk maken daarvan'. Zie http://www.dbnl.org/tekst/delao12algeo1_01/delao12algeo1_01_00764.php (geraadpleegd op 17 maart 2017).

10 Gerard Knuvelder, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde* (Den Bosch: Malmberg, 1973), deel 3, passim; het geciteerde staat op p. 40.

11 W. Drop, *Verschijningsvormen van de Nederlandse historische roman in de negentiende eeuw* (Assen: Van Gorcum, 1958).

12 J. Kamerbeek jr., *Tenants et aboutissants de la notion "couleur locale"* (Utrecht: Instituut voor vergelijkend literatuuronderzoek aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, 1962).

13 Dit rekkelijke en enge concept van de historische roman ontlenen de auteurs aan een terminologie die eerder op de term 'romantiek' werd toegepast.

invulling heeft Loosjes al dan niet met zijn *Maurits Lijnslager* (1808) de eerste historische roman in Nederland geschreven.

Al deze schrijvers wijzen ook op het natiebevorderende doel van de Scottiaanse roman: het eigen verleden moet zo voorgesteld worden dat men zich ermee kan identificeren.

HET ANDERE VERHAAL

8 Recent zijn er studies over de historische roman verschenen die van harde criteria uitgaan. De auteurs proberen geen kwalitatieve normen te hanteren als ‘Scottiaans’, ‘echt’ en het al dan niet gebruiken van *couleur locale*, maar letten alleen op het gebruik van verleden in het corpus dat ze bestuderen. De definitie van een historische roman is bij deze auteurs simpel: elk verhaal van enige omvang dat speelt in een tijd vóórdat de auteur geboren was.

De neerlandicus K.M. Wagemans zette al in 1982 een aanval in op de exclusieve positie die D.J. van Lenneps *Verhandeling* had gekregen. Al tellend kwam hij tot de conclusie dat de oproep van Van Lennep senior veel minder belangrijk is geweest voor de productie van de historische roman dan aangenomen werd (en wordt).¹⁴

De geschiedenis in balkostuum van Joke van der Wiel is een onderzoek naar de receptie en theorievorming van en over de historische roman.¹⁵ Haar onderzoeksmateriaal waren beschouwingen in leidende literaire tijdschriften. Ze was zich bewust daarmee een keus te maken voor een reeds van te voren afgebakend kwaliteitsterrein. Vertalingen en leesbibliotheekromans werden in tijdschriften als *De Gids* nu eenmaal niet allemaal besproken. Om de aanloop naar de oordelen over de Scottiaanse roman te kunnen schetsen, begint ze haar studie in 1808 met het verschijnen van de primeur *Maurits Lijnslager*. Als sluitingsjaar gebruikt ze 1875, vanwege het andere artistieke klimaat. Zij legt bloot hoeveel kritiek er op het genre in het algemeen was, als een hybride vorm tussen fictie en geschiedschrijving in. Er was een controverse tussen de hoge publiekswaardering voor de historische roman en de mopperende theoretici ervan.

Onderwerp van de studie van Lotte Jensen, *De verheerlijking van het verleden*, is de verheerlijking van het nationale verleden in de Nederlandstalige literatuur in de eerste helft van de negentiende eeuw.¹⁶ Zij schetst hoe nationale helden in

14 K.M. Wagemans, ‘Invloeden op de ontwikkeling van de historische roman in de periode 1827-1840 of De Redevoering en de Roos,’ *De Negentiende Eeuw* 6 (1982): 149-158. Wagemans verzet zich vooral tegen een studie van W.A.P. Smit, ‘Een literaire uitdaging in 1827 of Drie romans over Karel de Stoute,’ *Levende Talen* 28 (1957): 9-20, maar het is duidelijk dat Smit de mening voortzet die sinds Kalff gangbaar is.

15 J.R. van der Wiel, *De geschiedenis in balkostuum. De historische roman in de Nederlandse literaire kritiek (1808-1874)* (Leuven/Apeldoorn: Garant, 1999).

16 Lotte Jensen, *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. 2e druk (Nijmegen: Vantilt, 2016). Deze studie kwam voort uit het

historische romans en dichtverhalen gecreëerd werden. Daarbij maakt ze geen onderscheid tussen 'ware' historische romans en voorlopers. Uitgaand van een geteld corpus van originele toneelstukken, dichtverhalen en romans met vaderlands-historische stof tussen 1800 en 1850 komt zij tot een vroege iconisering van vaderlandse helden. Daarbij spelen niet Jacob van Lennep of Geertruida Toussein de hoofdrol, maar J.F. Helmers met *De Hollandsche natie* (1812), Adriaan Loosjes met *Maurits Lijnslager* (1808), en Hendrik Harmen Klijn met zijn toneelstuk *Montigni* (1821). De geschiedenis werd lang voor 1827 ingezet als instrument voor bevordering van nationale gevoelens, zo luidt haar conclusie.

Toos Streng stelde een database samen van álle historische romans die tussen 1790 en 1899 verschenen zijn bij Nederlandse uitgevers, vertalingen inbegrepen. Elk kwalitatief criterium liet ze achterwege. Zo kwam ze tot een aantal van 1494 historische romans die in deze tijd verschenen. Een piek is er in de jaren 1835-1839. Met haar database, die vrij beschikbaar is, kunnen allerlei toeren uitgehaald worden: hoeveel vrouwelijke auteurs van historische romans zijn er, waar werden ze uitgegeven, welk tijdvak wordt behandeld, welke historische hoofdpersonen worden beschreven.¹⁷ Op basis van de verzameling schreef ze een aantal artikelen, waarin zij constateert dat de geschiedschrijving over de historische roman sterk gekleurd is door de selectie die er voorheen in het corpus gemaakt is. Alleen de Scottiaanse roman van de auteur die niet voor de leesbibliotheken schreef, drong door in het verhaal van de historische roman in Nederland. Bepaalde uitgevers werden consequent niet gerecenseerd, en dus konden hun uitgaven niet aan de beeldvorming bijdragen.¹⁸

Nele Bemong schreef de geschiedenis van de eerste in de Zuidelijke Nederlanden en in België verschenen historische romans. De Scott-mal deed er bij haar niet toe: het ging haar erom hoe de historische roman doorbrak in het ongescheiden Frans-Nederlands taalcircuit van de vroege negentiende eeuw, hoe de eigentijdse kwalificaties waren en hoe de functie van de historie gezien werd.¹⁹

NWO-project *The construction of the literary past*, waarvan *Historiezucht* de overkoepelende studie werd. In dit project hanteerden wij 1800 als begindatum.

- 17 De database kan worden gedownload via https://www.academia.edu/20284910/Historische_romans_in_Database_Streng. Wie geen toegang heeft tot Academia.edu kan het bestand per e-mail ontvangen. Stuur een verzoek aan Toos.Streng@hetnet.nl.
- 18 De volgende artikelen zijn van belang: Toos Streng, 'Fictie, waarheid en verdichting,' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 130 (2014): 155-171; Toos Streng, 'Historische roman en nationale romantiek in Nederland, 1790-1899,' *Tijdschrift voor geschiedenis* 128 (2015): 599-622; Toos Streng, 'De historische roman in Nederland, 1790-1899. Waardering en numerieke en thematische ontwikkeling,' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 131 (2015): 123-145.
- 19 Nele Bemong, *Vormen en functies van de Belgische historische roman (1827-1850)*. Een poëtische en chronotopisch-narratologische genrestudie (Leuven: Ongepubliceerd proefschrift, 2007).

Alle vijf onderzoekers proberen de scheidslijn ‘vóór en ná Scott’ te negeren. Alleen Lotte Jensen heeft ook toneel en het dichtverhaal betrokken bij haar studie. De anderen waren expliciet alleen op de historische roman gericht. Het historisch toneel speelt volgens Jensen een markante maar nog te weinig onderzochte rol in de hang naar geschiedenis van de vroege negentiende eeuw. In de handboeken wordt het historisch toneel uit deze periode overigens niet in verband met de Scottomanie gebracht.

10 In het kader van het negentiende-eeuws nationalismeonderzoek is de historiserende literatuur ook onderzocht. De genoemde studies van Jensen en Mathijssen vallen daar onder, Joep Leerssen heeft er in internationaal verband veel onderzoek naar gedaan, maar een gedetailleerde studie naar de Nederlandse situatie is nog niet uitgevoerd.²⁰

WAT VERANDERT ALS DE PERIODE VAN ONDERZOEK UITGEBREID WORDT?

De stenen des aanstoots in de historiografie van de historische roman zijn het al dan niet overschatte belang van David Jacob van Lenneps *Verhandeling*, de bestempeling van sommige romans als ‘echte’ Scottiaanse romans en andere niet, en het etiket ‘voorloper’ dat aan Loosjes hangt. Ook met het corpus gaan onderzoekers verschillend om: vertalingen en leesbibliotheekromans worden al dan niet inbegrepen. Bovendien is er het lastige begrip *couleur locale* dat als een soort thermometer voor de juiste temperatuur van de ‘echte’ historische roman gehanteerd wordt. Geen meningsverschillen zijn er over de verwevenheid van de nationale boodschap met de historiserende literatuur. Het historisch dichtverhaal en vooral het historisch toneel komen er in het geheel bekaaid af.

Stel dat het onderzoek naar de historiserende literatuur een stuk in de achttiende eeuw getrokken wordt en ook nog eens uitgerekt naar de eerste decennia van de twintigste eeuw: kunnen de struikelblokken dan weggeschoven worden, vallen scheidslijnen weg of zijn de verschuivingen helderder te maken? Blijft Loosjes een voorloper, kan men spreken van een ‘echte’ Scottiaanse historische roman, wat zijn daar dan de kenmerken van, is het historisch dichtverhaal een nieuw genre te noemen en wanneer is het genre in verval geraakt? Ik concentreer me op twee vragen. Eerst die naar de functie van de geschiedenis in de historiserende literatuur: is die cognitief, of enkel aanwezig ter verhoging van de leesvreugde omdat geschiedenis nu eenmaal spannend is, of staat die in het kader van het negentiende-eeuws natiegevoel en de bevordering ervan? Een tweede vraag heeft met de waarheidspretentie te maken: past de auteur *couleur locale* toe door bronnen te vermelden of op een andere manier te pretenderen ware geschiedenis te schrijven?

20 Zie voor een overzicht van de definities van de historische roman, ook internationaal: Anemarie Doornbos, *Traditionele verhalen en revolutionaire vertellingen. Tegendraadse elementen in het werk van Geertruida Toussaint* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2013) 262-264.

Afb. 1 Volksuitgave van: Onno Zwier van Haren, *De Geuzen. Dichterlijke tafereelen uit den vrijheidsoorlog der Nederlanders tegen Spanje, 1572, in vier-entwintig zangen*. Schiedam: Roelants, 1875. (Particuliere collectie)

ENKELE VOORBEELDEN: TWEE DICTVERHALEN

In het kader van dit artikel kan ik natuurlijk slechts enkele voorbeelden bespreken en wat antwoorden suggereren, zonder tot harde conclusies te komen.

Alleen al door de titel valt een vroeg historisch verhaal in dichtvorm op: *De Geusen. Proeve van een vaderlandsch gedicht* (1771) door Onno Zwier van Haren. De ondertitel is door de schrijver toegevoegd aan de vierde druk uit 1776. In 1785 maakten Willem Bilderdijk en Rhijnvis Feith een editie van *De Geusen*, met nogal vrijpostige ingrepen. De eerste druk valt dus buiten de periode van 'De Moderne Tijd', maar de Bilderdijk-Feith-uitgave uit 1785, die wel in deze periode valt, trok nogal wat aandacht. Onderwerp vormen het Verbond van de Edelen, de opkomst van de Watergeuzen, en het leiderschap van Willem van Oranje tussen 1566 en 1572. De geschiedenis wordt vrij nauwkeurig volgens toenmalige bronnen nagelopen, en er komen geen fictieve helden of fictieve liefdesverhalen in het verhaal voor. Het zou een epos genoemd kunnen worden, zij het dat het niet in alexan-

drijven geschreven is. Maar in enkele opzichten vertoont het ook overeenkomsten met latere dichtverhalen. Bijvoorbeeld: de geschiedenis wordt gebruikt om te ‘verbinden’, om maar een moderne politieke term te hanteren. ‘Vrijheid’ is het woord dat Nederlanders verbindt, de Geuzen worden als dappere doorzetters ten voorbeeld gesteld, en zij strijden met Gods hulp voor Oranje. Van Haren staat overigens aan de kant van de Orangisten. Hij gebruikt de Geuzen dus niet als voorgangers van zijn revolutionaire tijdgenoten, de patriotten, maar benadrukt hun Oranjetrouw. Willem van Oranje krijgt het enige fictieve element in het lange gedicht toegedeeld: hij heeft een droom van de toekomst, van de Gouden Eeuw, maar de inhoud van die droom is dan wel weer waarheidsgetrouw. Van Haren wijst specifiek op de betrouwbaarheid van zijn verhaal: de geschiedenis is ‘ontwyffelbaar’ en berust op ‘waare gevallen’, ‘de Historische waarheid nooyt uit het oog verliesende’ heeft hij zijn verhaal gegeven.²¹

Het verschil met latere dichtverhalen uit de volle Romantiek, bijvoorbeeld *Guy de Vlaming* (1837) van Nicolaas Beets, ligt hem juist in de nuances van de waarheidspretentie. Beets voegt uitgebreide historische noten aan *Guy* toe, niet om zijn verhaal als *waar* te laten overkomen, maar als *waarachtig*. Het gaat hem om de sfeer van de middeleeuwen, de *couleur locale* dus, die hij uitvoerig schildert op de historische locaties waar het volledig fictieve verhaal plaatsvindt. Aan het gedicht van 70 bladzijden voegt hij maar liefst 34 pagina’s aantekeningen toe, waaruit diepgaande bronnenstudie blijkt.²² En toch blijft in het verhaal zelf het vage middeleeuwegevoel overheersen. Bij Van Haren is de geschiedenis de hoofdpersoon, bij Beets de ongelukkige kruisridder die zonder het te weten met zijn eigen zuster getrouwd is. Veel verschil zit er ook in de vormgeving: Beets wisselt van metrum en van rijmschema, gebruikt lange en korte versregels, hanteert enjambementen, is kortom naar de toenmalige opvattingen een ‘wilde dichter’. Van Haren blijft alle honderden versregels lang viervoetige jamben hanteren in coupletten die overal tien regels bevatten, met een vast rijmschema.

Wat overeenkomt, is de fascinatie voor geschiedenis. Bij Van Haren staat die in het kader van het nationalisme, Beets heeft in *Guy de Vlaming* de natiebepordering losgelaten. Hier is het *l’histoire pour l’histoire*. Beiden doen aan waarheidspretentie: Van Haren in zijn voorrede en in historische ophelderingen achterin, Beets door bronvermeldingen en noten, waarin hij naar de kronieken verwijst waarop hij zijn fantasie losgelaten heeft.

21 Onno Zwier van Haren, *De Geusen. Proeve van een vaderlands gedicht* (Zwolle: Simon Clement, 1776). De citaten staan op p. [X] en 161.

22 Nicolaas Beets, *Guy de Vlaming. Een verhaal* (Haarlem: Erven F. Bohn, 1837). De aantekeningen achterin betreffen voor de helft uitleg bij een eerder dichtverhaal van Beets, *Kuser* (1835), maar ze bevestigen natuurlijk de indruk van geleerdheid en bronnenonderzoek.

Afb. 2 Nicolaas Beets, *Guy de Vlaming*. Haarlem: Ervan F. Bohn, 1837. (*Particuliere collectie*)

DRIE VROEGE HISTORISCHE ROMANS EN EEN SCOTTIAANSE

Eene Hollandsche Familiegesciedenis uit de XVII eeuw is de ondertitel van Adriaan Loosjes' *Het leven van Maurits Lijnslager* uit 1808. In de lijst van Streng is het de derde oorspronkelijke Nederlandse historische roman, de vorige twee zijn van dezelfde schrijver.²³ Het is het verhaal van een zeventiende-eeuwse jongeman,

²³ Adriaan Loosjes Pz., *Frank van Borselen en Jacoba van Beijeren* (Haarlem: A. Loosjes,

Afb. 3 A. Loosjes Pz, *Maurits Lijnslager. Eene Holland-
sche Familiegesciedenis
uit de xvii eeuw.* Haarlem:
A.C. Kruseman, 1852. (Parti-
culiere collectie)

14

een zoon van een handelaar, die in Amsterdam allerlei grootheden ontmoet zoals Hooft. Het eerste van de vier delen kan gelezen worden als een *Bildungsroman* van de jonge Maurits, die door zijn vader op handelsmissie naar Italië gestuurd wordt, onderweg bedreigd wordt door ziektes, roofovervallen, minnekozerijen door vrijmoedige vrouwen, natuurgeweld, maar toch veilig thuiskomt en de vrouw van zijn dromen verwerft. Tijdens zijn reis maakt hij kennis met alles wat Europa op dat moment aan te bereizen beroemdheden op stal heeft: Anthony van Dijk, Ga-

1790-1791); A. Loosjes Pz., *Arnold Geesteranus en Susanna van Oostdijk* (Haarlem: A. Loosjes, 1807).

lileo Galilei, Peter Paul Rubens, Hugo de Groot, de dichter Camphuysen, Milton. Terug in Amsterdam raakt Maurits bevriend met Vondel. Ook met Prins Frederik Hendrik, De Ruyter en Leeghwater voert hij gesprekken. Uit het 'Voorberigt' valt af te lezen wat Loosjes wilde met deze roman. Zijn geteisterd vaderland (1808!) had behoefte aan opbeuring, en daarom verplaatst hij zich in het 'blinkendst, zoo al niet gelukkigst, tijdperk', de Gouden Eeuw. Herleving is met vereende krachten mogelijk. Het verhaal moet niet als een ware maar als een verdichte geschiedenis beschouwd worden, schrijft hij. Wel beweert hij de zeventiende-eeuwse zeden en gebruiken in het oog te hebben gehouden.

Tussen de twee vroege romans van Loosjes en de *Maurits Lijnslager* zit een wereld van verschil. *Frank van Borssele* en *Jacoba van Beijeren* (1790-1791) en *Arnold Geesteranus* en *Susanna van Oostdijk* (1807) zijn voor een groot deel geschreven in dialoogvorm, de personages worden dus in gespreksvorm ingevoerd, en alleen de beginstukken van een hoofdstuk zijn verhalend. Deze manier van romanschrijven is totaal uitgestorven, daarom geef ik een kort voorbeeld:

SUZANNA VAN OOSTDIJK

Nu ja, Moeder, als gij het weten wilt; ik heb geweend – Ik kan voor u de waarheid niet verbergen.

MEVROUW VAN OOSTDIJK

En waarom? mijn lieve! – maar gij behoeft het niet te zeggen, zeker heeft het lot van uwen GEESTERANUS ...

SUZANNA VAN OOSTDIJK

Ja! Moeder! ja! Het zal nu toch haast moeten beslist zijn, en daar mijn lot zoo naauw aan het zijne verbonden is, zult gij u niet verwonderen, dat ik mij daar over beangstig. Ik heb God om eene gunstige uitkomst gebeden, en zonder dat ik het bijna zelf bemerkte, rolden 'er tranen uit mijne oogen. Ik vond lucht door die tranen.²⁴

Uit de voorberichten van beide romans blijkt geen obsessie met geschiedenis. Loosjes plaatst *Frank van Borssele* in de traditie van de sentimentele roman, en verantwoordt zich op geen enkele manier over het historische gebruik. Hij doet ook geen beroep op nationale gevoelens. *Arnold Geesteranus* wijkt daarin af. Loosjes heeft het in zijn voorbericht over 'onze natie' die uitmunt door volharding en daarvan geeft deze roman een vaderlands voorbeeld, maar de roman heeft geen nationalistische inzet. Daarentegen is in *Maurits Lijnslager* het historische onbetwistbaar nationale propaganda. Lotte Jensen noemt de roman een 'ideologisch geladen poging om – in weerwil van de Franse invloeden – de vaderlandsliefde en het nationale bewustzijn een krachtige impuls te geven' en Van den Berg en Couttenie hebben het over 'een spoedcursus vaderlandsliefde'.²⁵

²⁴ Loosjes, *Arnold Geesteranus*, 24.

²⁵ Jensen, *De verheerlijking*, 182; Willem van den Berg en Piet Couttenier, *Alles is taal ge-*

Afb. 4 Tekening van H.A. van Trigt bij Jacob van Lennep, *De pleegzoon*. Van Lennep Album. Van Lennep-Galerij 2. Leiden, z.j. (*Particuliere collectie*)

De geschiedenis staat in *Maurits Lijnslager* dus duidelijk in het kader van de bevordering van het natiegevoel. Echter is de waarheidspretentie niet nadrukkelijk aanwezig. Hij verantwoordt geen bronnen en baseert zijn bewering de zeventiende-eeuwse gebruiken in het oog te hebben gehouden op niets.

Vergelijken we nu *Maurits Lijnslager* met een als Scottiaans bestempelde roman, *De pleegzoon* van Jacob van Lennep, dan zijn er flink wat verschillen. Voor een deel zijn die terug te voeren op de verdere ontwikkeling van het genre. Een aaneenrijging van gesprekken zoals *Frank van Borssele* kan rond 1830 niet meer.

Deze eerste historische roman van Jacob van Lennep bevat geen expliciete bronverwijzingen. Dat had hij in zijn *Nederlandsche Legenden* in dichtvorm, waarvan het eerste deel in 1828 uitkwam, wel gedaan. Maar hij gebruikt andere methoden om waarheidsgetrouwheid te suggereren. De eerste zin stapelt controleerbare feitelijkheden op: 'Het was op den vierentwintigsten van Bloemaand des

jaren 1598, dat de beroemde Filips van Marnix, Heer van Sinte Aldegond, een zijner dochteren aan den Vrijheer van Asperen uithuwelijkte.' Ook de plek waar dit huwelijk zou plaatsvinden, de Waalse kerk in Leiden, wordt benoemd. Enige bladzijden verder volgt dan de *couleur locale* via kostuumbeschrijving:

De Graaf droeg een zwart fluweelen buis, dicht aan het lijf gesloten en reikend tot aan de heupen, waar het met een breeden, van goud gestikten gordel, als het ware omzoomd was. Aan wederzijden van de knooperij, die van de kin tot op het middellijf daalde, blonken gouden passementen, gelijk aan de naden der mouwen, die, in de buiging der elboogen geopend, het hagelwit linnen onderscheiden lieten.²⁶

17

Dan volgt nog drie kwart pagina details over de kleding die de lezer indertijd als historisch waarheidgetrouw moet hebben ervaren. De schrijver bevestigt die ervaring door noten aan de tekst toe te voegen, waarin uitleg over bepaalde dracht, vertalingen van Latijnse citaten en toelichting bij bijbelcitaten. Net als bij Loosjes treden bekende nationale figuren als Maurits van Nassau en zijn broer Frederik Hendrik als personages op, maar hier in een geloofwaardige setting. Door de waarheidsgetrouwe historie heen vlecht hij het fictieve verhaal van een vondeling en een liefde. Fictief zijn ook de aanslagen die een Jezuïet op Maurits beraamt.

De geschiedenis heeft in *De pleegzoon* geen geprononceerd natiebeporderend doel. Natuurlijk zijn er allerlei opmerkingen van de verteller waaruit een 'trots op Nederland'-gevoel blijkt, maar hij uit ook kritiek op het vaderlandse heldendomdiscours:

Men zegt vrij algemeen en men kraait het elkander na, dat onze voorvaderen ons land hebben vrijgevochten; doch de door hen betoonde dapperheid en volharding heeft zich meer bepaald tot het verdedigen van eigen haardsteden, gelijk te Leyden, Haarlem en Alkmaar het geval was, dan tot het wezenlijk oorlogvoeren.²⁷

De pretentie om 'de geest van een tijdperk' weer te geven, is er duidelijk wel. De feitelijkheden zoals jaartallen en bekende localiteiten helpen daarbij, maar de *couleur locale* zit hem vooral in de kostuumbeschrijvingen, de karakterisering, de landschapsbeelden, de weergave van de diverse strijdtönen en de godsdienstige en politieke redetwisten. De lezer uit 1833, die op de lagere, de Franse en Latijnse scholen de intussen gangbare vaderlandse geschiedenislessen had gekregen, moet het gevoel hebben gekregen een aangenaam aangeklede Wagenaar te lezen.²⁸

²⁶ Jacob van Lennep, *De Pleegzoon*. 2e druk (Rotterdam: M. Wijt & zonen, 1860), deel 1, 4-5.

²⁷ Van Lennep, *De Pleegzoon*, deel 1, 86.

²⁸ Zie voor het geschiedenisonderwijs Mathijssen, *Historiezuucht*, 129-172.

Afb. 5 Illustratie door Ch. Rochussen bij Jacob van Lennep, *De pleegzoon*. Leiden: Sijthoff, z.j. (*Particuliere collectie*)

EEN ROMAN UIT DE LEESBIBLIOTHEEK

Tot de minder hoog aangeschreven auteurs van historische romans hoort de Alkmaarse zadelmaker Jan Krabbendam. In de literatuurgeschiedenissen komt hij niet voor, of alleen als leverancier aan leesbibliotheken. Wie zijn *Catharina Rembrands, of het beleg van Alkmaar in 1573* uit 1835 leest, zal echter moeite hebben te begrijpen waarom hij buiten de boot valt.²⁹ In zijn voorbericht sluit hij aan bij de discussie over de 'Geschiedkundigen Roman' die op geschiedschrijving voorheeft dat de roman spannend blijft en meer in het geheugen blijft hangen. 'Slechts weinigen is het vergund, in de geheimen der Geschiedenis dieper in te dringen, en de drooge lectuur, welke deze veelal oplevert, schrikt velen af, om al de bijzonderheden van eene belangrijke gebeurtenis, in onderscheidene geschriften ver-

²⁹ J. Krabbendam Rz., *Catharina Rembrands, of het beleg van Alkmaar in 1573* (Amsterdam: L. van der Vinne, 1835).

spreid, op te sporen.' Dat heeft Krabbendam wel gedaan, ten dienste van de lezer:

Ik heb mij bij het bewerken van dezen Roman, dien ik niet hooger wensch aangemerkt te hebben, wat het geschiedkundig gedeelte betreft, van de beste Nederlandsche Schrijvers bediend, en niet de Geschiedenis willekeurig naar den vorm van mijnen Roman verwrongen.³⁰

Net als Van Lennep gebruikt hij noten en verwijst hij bijvoorbeeld naar P.C. Hoofts verslag van het beleg van Alkmaar. Wanneer het om sfeeruitbeelding of *couleur locale* gaat, bedient ook hij zich van kostuumbeschrijving:

De kleeding van CATHARINA was geheel overeenkomstig den vorm diens tijds: een sierlijk geplooid mutsje rustte op hare bruine golvende lokken; eene breede met konstig bloemwerk geborduurde kraag dekte hare hals en hare schouders; de naauw sluitende breedgestreepte spencer, wit en rood, liep van voren puntig, en langs de zijden weder opwaarts gaande, in kleinere punten af; de wijde mouwen, op de schouders met geelgezoomde fronsels getooid, eindigden al naauwer en naauwer; helder kantwerk was bij hare sneeuw witte handen over dezelve heengeslagen.³¹

De functie van de geschiedenis in deze roman ligt gecompliceerd. Krabbendam prijst de verzetsmensen in Alkmaar om hun moed, trouw, rijkdom van heldendaden, edelheid van beginselen, gehechtheid aan de vorst, godsdienst en trouw, en deze deugden zijn voor hem algemene vaderlandse deugden. Het nationalisme speelt minder de eerste viool dan bij Loosjes maar weer veel meer dan bij Van Lennep. Om dan toch met een kwaliteitsoordeel te komen: de geschiedenis is meer de aanleiding om goed uit te kunnen pakken met verraad en bloedvergieten dan dat die om zichzelf wille aanwezig is. Subtiel is Krabbendam niet.

LATE DICTVERHALEN

Het historisch dichtverhaal bestaat, bij mijn weten, als genre niet meer. Het is al in de negentiende eeuw uitgestorven. Een tijdlang was het genre enorm geliefd, met *Tafereel van de overwintering der Hollanders op Nova Zembla* (1819) van Hendrik Tollens en de *Nederlandsche legenden* (1828-1847) van Van Lennep als hoogtepunten. Tot de late beoefenaars behoort Willem Hofdijk, die zich vooral op middeleeuwse onderwerpen wierp en daarbij gebruikte maakte van verhalen die hij van oude mensen in het Kennemerland gehoord had. Ook raadpleegde hij oude kronieken. Zijn laatste dichtverhaal, *Helene*, uit 1856, speelt in een vage vroegmiddeleeuwse tijd.

De Noorse heerser Sydrok voert het gezag over Kennemerland. De Kennemers

³⁰ Krabbendam, *Catharina Rembrands*, v.

³¹ Krabbendam, *Catharina Rembrands*, 9.

Afb. 6 Staal-ets door Ch. Rochussen in: W.J. Hofdijk, *Helene*. Amsterdam: Gebroeders Kraay, 1854. (*Particuliere collectie*)

Afb. 7 Boekband met illustratie van Rie Cramer van: P.C. Boutens, *Beatrijs*. 35e druk. Bussum: Van Dishoeck, 1948. (*Particuliere collectie*)

komen in opstand, en daartussendoor is het verhaal geweven van Helene, de dochter van de dwingeland, die een verhouding heeft met Wilfried, de aanvoerder van de opstandige Kennemers. Een Romeo en Julia-situatie dus. Het dichtverhaal wordt gevolgd door 24 bladzijden historische aantekeningen, waarin Hofdijk rekenschap geeft van zijn woordgebruik, van vroegere namen van streken, van oud bijgeloof dat hij in het verhaal verwerkt heeft. Hij sluit aan bij wat we bij Nicolaas Beets zagen: geen specifiek-nationalistische boodschap, wel een duidelijke behoefte om tussen de fictionele liefdesgeschiedenis in het juiste historiegebruik te waarborgen. De functie van de geschiedenis ligt tussen het cognitieve en het onderhoudende in: hij stelt het kennelijk op prijs zijn lezers in te lichten over de vroege geschiedenis, maar tegelijk wil hij ze trakteren op een spannend verhaal.

Daarna is het afgelopen met het historisch dichtverhaal. Maar niet heus. Want we kunnen de *Mei* (1889) van Herman Gorter, die immers in een verleden tijd speelt, er nog bij betrekken. En de hervertelling van de *Beatrijs* (1908) door P.C. Boutens. *De schepping* (1866) van J.J.L. ten Kate, waarin het scheppingsverhaal herverteld wordt naar de toenmalige stand van de wetenschap, kan ook 'historisch' genoemd worden. Als we de definitie van een historisch dichtverhaal (ook wel de versvertelling genoemd) bepalen als: een lang dichtwerk dat speelt in een periode vóór de geboorte van de schrijver, dat horen die erbij. Een nationalistische functie hebben deze laatste voorbeelden niet, en evenmin beroepen ze zich op historische bronnen om daarmee een waarheidsclaim te leggen. Wat blijft is de sfeertekening: van een door God geschapen paradijs bij Ten Kate, van een buiten de tijd staande godensfeer bij Gorter. Boutens wilde in zijn *Beatrijs* de *couleur locale* vatten, echter niet door beschrijvingen van kostuums en dergelijke, maar juist door die slechts vaag te suggereren.

LATE HISTORISCHE ROMANS

De historische roman werd ook ná de bloeiperiode van schrijvers als Toussaint, Van Lennep en Schimmel nog druk beoefend.

Erg bekend en geliefd in haar tijd was de schrijfster A.C. Wallis, een pseudoniem van Adèle Opzoomer, die vanaf 1877 historische romans op de markt bracht. In de handboeken wordt over haar geschreven dat ze niet meer bij de Scott-volgers hoort omdat het in haar romans om de psychologie gaat. Nu is de toename van aandacht voor het geestesgemoed eigen aan de ontwikkeling van de negentiende-eeuwse roman in het algemeen. Schimmel en Toussaint gaan in hun werk dieper in op het gemoed van hun personages dan bijvoorbeeld Van Lennep. Maar wat moeten we ervan denken als Wallis haar eerste historische roman, *In dagen van strijd* (1877), begint met een motto van Byron en opent met de zin: 'De zomer van het jaar 1563 neigde ten einde'? Het zou de opening van een roman in de Scott-traditie kunnen zijn, met die precieze tijdplaatsing en verwijzing naar een superromanticus. In haar kostuumbeschrijving herkennen we die van Krabbendam:

Een lang sleepend overkleed van bruine kleur reikte tot hoog aan den hals en deed alleen een smallen kanten plooi kraag uitkomen, die door een speld van antiek zilverwerk bevestigd werd, welk noodzakelijk sieraad het eenige was, dat zij droeg. Een zijden koord sloot haar gewaad om het middel, vanwaar het verder open neerviel en een onderkleed van iets lichter toon liet zien, dat van voren opgenomen aan den kleinen voet meer vrijheid gaf.³²

32 A.S.C. Wallis, *In dagen van strijd*. 4e druk (Rotterdam: D. Bolle, 1889) deel 1, 105.

Net als bij Van Lennep is de hoofdpersoon een jongeling die zijn afkomst niet kent, in dit geval wel geen vondeling maar toch iemand die zijn hoge afkomst niet kent en daar na allerlei verwickelingen achter komt.

22

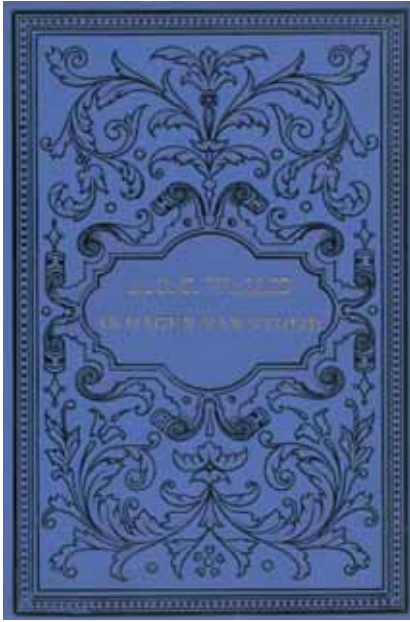
De roman speelt in het begin van de Opstand tegen de Spaanse overheersing, maar een hoofdrol heeft de geschiedenis niet. Zo komt de eerste uitweiding over de geschiedenis in het eerste deel pas op de 89ste pagina. Nationalistische drijfverij is afwezig, evenals het soms wat betweterige toontje over geschiedkennis van andere historische romans. Geschiedenis dient als kleurrijk decor dat beter dan het heden past bij heftige hartstochten, wraakgevoelens en oplichterij. Aan bronvermelding of geleerdheidsvertoon doet de schrijfster niet. Zij verwijst naar gebeurtenissen die elke lezer zich uit de geschiedenislessen kon herinneren. Al met al wijkt Wallis minder af van haar voorgangers dan de handboeken doen voorkomen.

Hoe vergaat het nu het genre in de vroege twintigste eeuw? Louis Couperus schreef in 1905 *De berg van licht*, spelend in de klassieke oudheid, met verwijzingen naar feitelijke Romeinse keizers, maar verder badend in fictionele uitspattingen. Hij baseerde zich op historische bronnen, maar aan verwijzingen daarnaar deed hij niet. Nationalistische gevoelens aan de historie koppelen is hem vreemd.

Een jaar eerder was van Arthur van Schendel het bekende *Een zwerver verliefd* uitgekomen.³³ 'Neoromantisch' worden zijn historische romans genoemd, die zonder historische feiten de sfeer van het verleden oproepen. In welke eeuw Tamalone, de hoofdpersoon uit het boek, door Europa trekt is dan ook nauwelijks te bepalen. Er valt in het hele boek geen jaartal. Wel verwijst het naar de ketterij van de Katharen, een religieuze beweging die zich in de twaalfde en dertiende eeuw voordeed, vooral in de Languedoc. *Couleur locale* speelt geen rol meer, het woord 'Nederland' komt niet in het boek voor en 'vaderland' alleen maar eenmaal in een neutrale betekenis. Over het katharisme leren we verder geen details, en er zijn geen bronnen. Alles wat de historische roman van de negentiende eeuw kenmerkte is hier afwezig. Je zou zelfs van een omgekeerde beweging kunnen spreken: het doel is niet meer de verplaatsing in vroeger, maar juist het onthistoriseren van het verleden. De roman is tijdloos.

Van dit soort 'tijdloze' historische romans zijn er in de eerste decennia van de twintigste eeuw nog vele voorbeelden te geven. Aart van der Leeuw zette in *Ik en mijn speelman* (1927) de achttiende eeuw neer, maar het verhaal kon net zo goed in de middeleeuwen of in de tijd van de Romantiek spelen, met enige veranderde details. Een beginzin als deze: 'Ik houd er van, om in een bloemruiker een distel te steken, of op een fruitschaal tusschen de vruchten een schubbigen sparappel te leggen', heeft geen enkele connotatie meer met de Walter Scott-roman. Alleen de hoofdstuktitels ('Tweede hoofdstuk. Hoe ik verstoppertje speel met een geldbuidel') zijn licht amusante variaties op de hoofdstuktitels uit de Scottiaanse ro-

33 Arthur van Schendel, *Een zwerver verliefd* (Amsterdam, W. Versluys, 1904).

Afb. 8 Boekband van: A.S.C. Wallis, *Indagen van strijd*. 4e druk. Rotterdam: D. Bolle, 1889. (*Particuliere collectie*)

mantraditie. Bronverwijzingen zijn er niet, en een jaartal komt er maar éénmaal voor en dan nog vaag, als er uit het jaar 17.. een brief geciteerd wordt.³⁴ Andere historische romans en bundels van Van der Leeuw gaan door op deze wijze.

Een heel andere werkwijze heeft Theun de Vries, geboren in de twintigste eeuw. Hij lijkt meer op een historicus die zijn toevlucht in fictie zoekt. Grote sociale omwentelingen hebben zijn voorliefde. Voor *Stiefmoeder aarde* (1936), dat aan het einde van de negentiende eeuw speelt en Friese veenstakingen tot onderwerp heeft, deed hij archiefonderzoek en interviewde hij nog levende bejaarde stakers. De waarheidspretentie is uiterst belangrijk voor hem en staat in dienst van de geschiedschrijving. Opvallend is dat hij in de Tweede Wereldoorlog terugrijpt op de vroegnegentiende-eeuwse functie van de historiserende literatuur, namelijk verdrukten een hart onder de riem te steken, als hij een roman schrijft

over Rutger Jan Schimmelpenninck, die in de tijd van de Franse bezetting leefde.

Simon Vestdijk publiceerde nog vóór de Tweede Wereldoorlog *Het vijfde zegel* (1937) en *De nadagen van Pilatus* (1938). Beide romans zijn wars van nationalisme, maar delen met de negentiende-eeuwse historische roman de bronnenstudie en de hang naar het kleurrijk uitbeelden van het verleden. Maar net als Van Schendel is Vestdijk uit op onthistoriseren. Het verleden is vastgeklonken aan het heden. De Spaanse inquisitie in *Het vijfde zegel* ziet hij in het licht van wat er kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog in Duitsland al aan de hand was, *Pilatus* is een portret van de eeuwige heerser. Geschiedenis is een herhaling van altijd weer dezelfde uitwassen.

34 Aart van der Leeuw, *Ik en mijn speelman. Een luchthartige geschiedenis* (Rotterdam: Nijgh en Van Ditmar 1927).

VOORLOPIG BESLUIT

24

Wat levert deze korte trip door het historische genre tussen 1780 en 1940 nu op aan andere dan geijkte inzichten? Of David Jacob van Lenneps *Verhandeling* wel of geen grote invloed heeft uitgeoefend, blijft een kwestie van interpretatie. *Enkele* historische romans zijn in elk geval wel het gevolg ervan, en dat is meer dan de meeste verhandelaars kunnen nazeggen. Maar vóór 1827 waren er in Nederland al 103 historische romans verschenen, waaronder 14 niet-vertaalde. Een scherp onderscheid tussen Scott-romans en ‘voorlopers’ is eigenlijk niet te trekken. Wel is er een afname van het belerend nationalisme en een toename van bronnenverantwoording te constateren. De bronnenverantwoording neemt in de loop der tijd af. De historische roman als genre is wel nieuw, maar dat genre is in Nederland begonnen vóór de eerste Scott-vertalingen op de markt kwamen. Het ontstaan van de historische roman in Europa beschouw ik als het gevolg van de opwaardering van de roman als literair genre: als een roman als hoogstaand beschouwd kan worden, dan kan daarin ook geschiedenis verwerkt worden, zoals in het treurspel al gebruikelijk was.

Couleur locale blijft een lastig begrip, dat alleen interpreterenderwijs toegekend kan worden, en daarmee is het onderscheid tussen een ‘echte’ (Scottiaanse) historische roman of dito dichtverhaal en ‘voorlopers’ of nabauwers ook niet hard te maken.

De functie van geschiedenis verschuift in de omvatte periode. In het vroegste dichtverhaal is nationalisme nog niet de doelstelling, na 1800 wordt bevordering van het natiegevoel het voornaamste motief. Na 1830 trekt het expliciet opvoedkundig nationalisme zich uit de romans terug, al is het ideologisch nog steeds aanwijsbaar. Cognitieve doelstellingen zijn eigenlijk steeds aanwezig in de historiserende literatuur, maar lang niet altijd met veel nadruk. In de voorbeelden van ná 1830 overheerst steeds het plezier in geschiedenis, die nu eenmaal veel mogelijkheid tot dollen geeft. Bronvermeldingen en geschiedkundige aantekeningen kom ik vooral in de periode tegen die kort ná de introductie van Scott valt. Vanaf Wallis zijn die er niet meer, en ook in de periode vóór Van Lenneps *Legenden* niet. Vestdijk en De Vries bestuderen wel bronnen, maar het is voor de geloofwaardigheid van de historische roman niet meer nodig die te vermelden. De historische roman uit de leesbibliothekencultuur die ik bekeken heb, biedt geen veranderde kijk op de ontwikkeling, alleen een lichte bevreemding over de gangbare uitsluiting ervan.

Mijn vermoeden is dat bestudering van een groter corpus aan historische literatuur tussen 1780-1940 in Nederland de volgende lijn zou laten zien. Rond 1780 wordt historie in de literatuur gebruikt op dezelfde manier als die in de eeuwen daarvoor gebruikelijk was. Dit verandert als historiserende literatuur een functie toebedeeld krijgt in het toenemend natiebesef. Geschiedenis gaat politieke idealen dienen. In de roman krijgt de burger voorgespiegeld wat ‘waar burgerschap’

in het verleden was. Ze krijgt ook een verzetsfunctie in de Napoleontische tijd, en in landen waarin van politieke onderdrukking of overheersing ook later sprake is. Onder invloed van de bekendheid van Walter Scott neemt de belangstelling voor geschiedverhalen toe. Die zijn vanaf zo ongeveer 1825 minder expliciet nationalistisch getint, en gaan zich toeleggen op het oproepen van tijdvakken door de toepassing van *couleur locale*. Dan neemt ook het vermelden van bronnen en het geven van aantekeningen toe. Het nationalisme dat in de voorgaande periode zo dubbeldik op de werken lag, neemt af. Lang blijft de belangstelling voor de historische roman nog doorgaan, mede doordat enkele schrijvers oud worden (Bosboom-Toussaint) en andere zich nog na 1850 aansluiten (H.J. Schimmel). Het historisch dichtverhaal sterft een zachte dood, de historische roman koppelt zich los van het nationalisme en van geleerdheidsvertoon. De twintigste-eeuwse historische roman (tot 1940) kent twee stromingen. De nationale boodschap is bij beide geheel passé. De ene stroming legitimeert zich niet met bronnen, ook al zou de schrijver die wel gebruiken. Verplaatsen in het verleden is bij hem geen hoofddoel meer: het gaat er juist om het verleden tijdloos te maken. Bij de andere richting is historiciteit het hoofddoel, en dan met dezelfde uitkomst: laten zien dat het verleden zich herhaalt. De uniciteit van de Scottiaanse middeleeuwen is fictie gebleken.

BIBLIOGRAFIE

- Bemong, Nele. Vormen en functies van de Belgische historische roman (1827-1850). Een poetische en chronotopisch-narratologische genrestudie. Leuven: Ongepubliceerd proefschrift, 2007.
- Berg, Willem van den en Piet Couttenier. *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1800-1900*. Amsterdam: Bert Bakker, 2009.
- Brink, Jan ten. *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de XIXe eeuw in biographieën en bibliographieën 1830-1880*. Amsterdam: Tj. van Holkema, 1888.
- Doornbos, Annemarie. *Traditionele verhalen en revolutionaire vertellingen. Tegendraadse elementen in het werk van Geertruida Toussaint*. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2013.
- Drop, W. *Verschijningsvormen van de Nederlandse historische roman in de negentiende eeuw*. Assen: Van Gorcum, 1958.
- Jensen, Lotte. *De verheerlijking van het verleden. Helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. 2e druk. Nijmegen: Vantilt, 2016.
- Jonckbloet, W.J.A. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. 3e druk. Groningen: J.B. Wolters, 1881-1886.
- Kalff, G. *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Groningen: J.B. Wolters, 1910-1912.
- Kamerbeek jr, Jan. *Tenants et aboutissants de la notion "couleur locale"*. Utrecht: Instituut voor vergelijkend literatuuronderzoek aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, 1962.
- Knuvelde, Gerard. *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse letterkunde*. Den Bosch: Malmberg, 1973.
- Mathijssen, Marita. *Historiezucht. De obsessie met het verleden in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt, 2013.

- Smit, W.A.P. 'Een literaire uitdaging in 1827 of drie romans over Karel de Stoute,' *Levende Talen* 28 (1957): 9-20.
- Streng, Toos. 'Fictie, waarheid en verdichting,' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 130 (2014): 155-171.
- Streng, Toos. 'De historische roman in Nederland, 1790-1899. Waardering en numerieke en thematische ontwikkeling,' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal en Letterkunde* 131 (2015): 123-145.
- Streng, Toos. 'Historische roman en nationale romantiek in Nederland, 1790-1899,' *Tijdschrift voor Geschiedenis* 128 (2015): 599-622.
- Vooyo, C.G.N. de. *De letterkunde van de negentiende eeuw tot ongeveer 1885 in Noord-Nederland*. Antwerpen: De Standaard, 1948. Deel 7 van F. Baur & W.J.M.A. Asselberghs, *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden*. Den Bosch/Antwerpen: L.C.G. Malmberg/De Standaard, 1939-1983.
- Wagemans, K.M. 'Invloeden op de ontwikkeling van de historische roman in de periode 1827-1840 of De Redevoering en de Roos,' *De Negentiende Eeuw* 4 (1982): 149-158.
- Wiel, J.R. van der. *De geschiedenis in balkostuum. De historische roman in de Nederlandse literaire kritiek (1808-1874)*. Leuven/Apeldoorn: Garant, 1999.
- Winkel, Jan te. *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*. Haarlem: Erven F. Bohn, 1918.

Marita Mathijsen is emeritus hoogleraar Moderne Nederlandse Letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam. Zij was in 1976 medeoprichter van de Werkgroep De Negentiende Eeuw en het gelijknamige tijdschrift. Op dit moment werkt zij aan een biografie van Jacob van Lennep.